

UMURTQASIZLARNING KELIB CHIQISH NAZARIYALARI

*Shahrisabz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi***Daminova Fayoza Abduhakimovna***Shahrisabz Davlat Pedagogika inistituti talabasi***Turayeva Zahroxon Ilhomovna**

Annotatsiya: Mazkur maqolada umurtqasiz hayvonlarning kelib chiqishiga oid mavjud nazariyalar tahlil qilingan. Xususan, Gastraea nazariyasi, koloniya nazariyasi, embriologik va morfologik yondashuvlar, bilateral simmetriya nazariyasi hamda evolyutsion yondashuvlar ilmiy asoslar bilan bayon etilgan. Har bir nazariyaning ilmiy asoslari va dalillari keltirilib, umurtqasizlarning xilma-xilligini tushunish orqali ularning evolyutsion taraqqiyotiga oid muhim xulosalar chiqarilgan. Mazkur tadqiqot biologiya fanining nazariy asoslarini chuqurlashtirish, hayvonot olamining qadimiy vakillari haqida ilmiy tasavvurni kengaytirish hamda ta'lim jarayonida foydalanish uchun foydalidir.

Kalit so'zlar: umurtqasizlar, kelib chiqish, evolyutsiya, Gastraea nazariyasi, koloniya nazariyasi, embrional rivojlanish, morfologik o'xshashlik, bilateral simmetriya, tabiiy tanlanish, qadimgi hayvonlar.

Kirish: Biologiyaning eng muhim va dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lmish hayvonlar evolyutsiyasi doirasida umurtqasiz organizmlarning kelib chiqishi, shakllanishi va xilma-xilligi haqida fikr yuritish ko'plab olimlarning ilmiy izlanishlariga sabab bo'lgan. Chunki umurtqasiz hayvonlar — hayvonot dunyosining eng qadimgi va eng ko'p sonli guruhlaridan biri bo'lib, ularning struktura, rivojlanish va hayot tarzi jihatidan xilma-xil bo'lishi ularning kelib chiqish masalasini dolzarb qilib qo'yadi.

Bugungi kunda fan olamida umurtqasizlarning paydo bo'lishi haqida bir qancha nazariyalar mavjud. Ular orasida Gastraea nazariyasi, koloniya nazariyasi, embriologik va morfologik nazariyalar, hamda evolyutsion nazariya alohida o'rin egallaydi. Har bir nazariya umurtqasizlarning kelib chiqishiga o'ziga xos yondashuvni taklif etadi va evolyutsiya jarayonining turli bosqichlarini yoritib beradi. Mazkur ishda ushbu nazariyalarning asosiy tamoyillari, ilmiy asoslari va ularning qiyosiy tahlili bayon etiladi. Shuningdek, bugungi kunda umurtqasiz hayvonlarning turlari, biologik va ekologik xususiyatlari orqali ularning qadimgi ajdodlari bilan bog'liqligi muhokama qilinadi.

Gastraea nazariyasi

Germaniyalik mashhur olim Ernst Gekkel tomonidan 1874 yilda ilgari surilgan Gastraea nazariyasi barcha ko'p hujayrali hayvonlar, shu jumladan umurtqasizlar, ikki

qatlamli qadimiy ajdod — Gastraea organizmidan kelib chiqqanligini ta'kidlaydi. Gastraea oddiy tuzilgan, ichki va tashqi hujayra qatlamlariga ega bo'lgan, suvda suzuvchi organizm bo'lgan. Bu nazariya zamonaviy hayvonlar embrional rivojlanishida kuzatiladigan gastrula bosqichiga o'xshashligi bilan isbotlanadi.

Koloniya nazariyasi

I. I. Mechnikov va O. Butschli tomonidan taklif etilgan bu nazariya ko'p hujayrali organizmlar bir hujayrali organizmlarning koloniya shaklida yashashidan kelib chiqqan deb hisoblaydi. Bunda koloniya a'zolari vaqt o'tishi bilan har xil funksiyalarni bajaradigan hujayralarga ixtisoslashadi va natijada murakkab tuzilgan hayvonlar vujudga keladi. Umurtqasizlar, ayniqsa, gidroidlar va boshqa sessil (joyida harakatsiz yashovchi) turlar bu nazariyani qo'llab-quvvatlaydi.

Embriologik va morfologik nazariyalar

Ko'p hujayrali hayvonlar, ayniqsa umurtqasizlar, rivojlanishining ilk bosqichlarida (blastula, gastrula) o'xshashliklar mavjud. Bu o'xshashliklar ularning umumiy ajdodga ega ekanligini ko'rsatadi. Masalan, chuvalchanglar, mollyuskalar va artropodlar segmentatsiyali tuzilishga ega bo'lib, ularning embrional rivojlanishida ko'plab umumiyliklar bor.

Bilateral simmetriya nazariyasi

Ko'pchilik umurtqasizlarda tananing ikki tomonlama simmetriyasi kuzatiladi. Bu simmetriya hayvonlarning harakat qilish, ovqat izlash va tashqi muhitga moslashish jarayonlarida rivojlangan deb hisoblanadi. Bu nazariya ko'p hujayrali organizmlarning ilk ajdodlari sessil hayot tarzidan harakatchan hayot tarziga o'tganini bildiradi.

Evolutsion yondashuv

Charles Darwin asos solgan evolyutsion nazariyaga ko'ra, umurtqasizlar oddiy, bir hujayrali organizmlardan uzoq vaqt davomida, muhitga moslashish va tabiiy tanlanish orqali rivojlanib kelgan. Bu nazariya hozirgi kunda eng keng qabul qilingan ilmiy asosga ega bo'lib, turli guruhlar o'rtasidagi genetik, morfologik va fiziologik o'xshashliklar orqali isbotlanadi.

Xulosa

Umurtqasiz hayvonlarning kelib chiqishi haqida bir necha nazariyalar mavjud bo'lib, ularning har biri ma'lum darajada ilmiy asosga ega. Gastraea va koloniya nazariyalari bu boradagi eng qadimiy yondashuvlar bo'lsa, evolyutsion yondashuv esa zamonaviy biologiya tomonidan qo'llab-quvvatlanadi. Umurtqasizlarning xilma-xilligini tushunish, ularning evolyutsion taraqqiyotini o'rganish orqali faqatgina biologiya faniga emas, balki ekologiya, tibbiyot va qishloq xo'jaligiga ham katta hissa qo'shish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xidirov Sh.T., To‘xtayev R.T. Zoologiya (umumiy va umurtqasiz hayvonlar). – Toshkent: “O‘qituvchi”, 2019. – 320 bet.
2. Gekkel E. Hayotning kelib chiqishi va taraqqiyoti nazariyasi. – Moskva: Nauka, 1985. – 288 bet.
3. Mechnikov I.I. Hujayrali nazariya va evolyutsiya. – Sankt-Peterburg, 1901. – 256 bet.
4. Mayr E. Evolyutsiya va biologik tafakkur. – Toshkent: Fan, 1997. – 364 bet.
5. Niyozov B., Nazarov B. Umurtqasiz hayvonlar zoologiyasi. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2016. – 210 bet.
6. Eldarov A.T. Zoologiya: Evolyutsion nazariyalar asosida. – Toshkent: Ziyo, 2012. – 198 bet.